

Forfatteren er adjunkt ved Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet, og redaktør ved Ømålsordbogen

Henrik Hovmark:

Ude og hjemme

– om brugen af retningsadverbier i Jylland og på Øerne

Indledning

I årene 1927-30 udkom hovedparten af Peter Skautrups beskrivelse af dialekten i Tvis (og Hodsager) sogne i nærheden af Holstebro, *Et Hardsysselmål* (Skautrup 1927-79). Beskrivelsen havde dialektens ordforråd som sit primære sigte og var organiseret efter emner. Under emnet *Tid og rum*, nærmere bestemt § 220 (*Her og der*), bemærker Skautrup at man i Tvis siger *nede på Mors* og *nede i Thy*. Der er ikke noget bemærkelsesværdigt i de to sproglige udtryk i sig selv. Det bemærkelsesværdige dukker først op i det øjeblik man kobler de sproglige udtryk til den geografiske virkelighed: Thy og Mors ligger nord for Tvis, og de fleste danskere vil være vant til at bruge *op* om noget der ligger nordpå, ikke *ned*. Men en sådan brug af *op* og *ned* er langt fra ukendt i dansk og kendes især fra de ældre dialekter, hvor man tilsvarende også kan støde på eksempler på *op* brugt om et sted der ligger mod syd (jf. Pedersen 2001).

Jeg har i en ph.d.-afhandling (Hovmark 2007) netop beskæftiget mig med brugen af ord som *op* og *ned*, de såkaldte retningsadverbier, især i dialekterne. Gruppen af retningsadverbier i dansk omfatter også ord som *ud*, *ind*, *hen*, *over*, *om*, *hjem* og *tilbage* og er altså ikke voldsomt stor. Til gengæld er det ord som bruges temmelig ofte, når vi skal beskrive hvor nogen eller noget befinder sig eller bevæger sig

hen. De er ikke obligatoriske, men vi vælger tit at indføje et af dem når vi taler sammen.

I en lang række tilfælde er de fleste danskere stort set enige om hvilket retningsadverbium man skal bruge. Man vil typisk sige *op til Norge* og *ned til Rom*, *op på hjerget* og *ned i dalen*. Men i andre tilfælde kan det være mere uklart hvilket retningsadverbium man synes passer bedst. Vil det fx være mest passende at sige *ned*, *ud* eller *over til Vietnam* når man befinder sig i Danmark? Og hvad siger vi egentlig når vi taler om de steder hvor vi jævnligt har ærinde? Hedder det *op*, *ned*, *ud*, *ind*, *over*, *om* eller *hen til lægen* (eller *Bilka* eller *farmor*)? Det kommer både an på hvad vi hver især har vænnet os til, og hvor vi befinder os når vi forholder os til lægen, Bilka eller farmor. De enkelte retningsadverbier kan også have forskellig betydning. Det gælder fx *op* og *ned*: *op til Norge* refererer til verdenshjørnet nord og Norges placering i forhold til Danmark på et kort, mens *op på hjerget* refererer til en niveauforskel. Variationen i brugen af retningsadverbierne er ikke forbeholdt dialekterne, den findes også i moderne dansk.

Jeg er til daglig ansat ved Ømålsordbogen på Københavns Universitet, og da jeg skrev min afhandling havde jeg derfor primært fokus på ømålene (dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn, Langeland, Ærø og omliggende småøer). Et meget vigtigt materiale i afhandlingen består således af nogle interview med ældre dialekttalende på øen Helnæs, der ligger ud for den sydvestfynske kyst (jf. Hovmark 2007:39-51). Jeg vil i den følgende artikel benytte lejligheden til at se nærmere på brugen af retningsadverbierne i jysk. Jeg vil tage udgangspunkt i nogle ældre beskrivelser af forskellige jyske dialekter. Det drejer sig som allerede nævnt om Skautrups beskrivelse af et hardsysselmål, og dertil kommer en lignende beskrivelse af morsingmålet (Skyum 1951-54) samt to specifikke beskrivelser af brugen af retningsadverbier og tilsvarende ord i henholdsvis ommersysselsk (Bjerregaard 1934) og vendsysselsk (Espegaard 1958). Jeg vil forsøge at perspektivere de jyske beskrivelser ved at jævnføre dem med de resultater jeg selv er nået frem til i min afhandling, men jeg vil samtidig se på hvordan de jyske forhold – måske – kan underbygge, supplere eller nuancere min egen beskrivelse.

Hvornår bruger vi retningsadverbierne?

Som nævnt er det ikke obligatorisk at indføje et retningsadverbium.¹ Begge de følgende sætninger er fuldt acceptable og meget almindelige:

jeg skal til lægen

jeg skal op/ned/ind/... til lægen

Men der må alligevel være en forskel på de to sætningers betydning. Lad mig kort beskrive hvilken generel betydningsforskel der kan siges at være knyttet til en sproglig konstruktion hvor der er brugt et retningsadverbium, og en konstruktion hvor der ikke er.

En væsentlig forskel består i at der i en sætning uden retningsadverbium (*skulle til lægen*) typisk er tale om en generel og almen kendt social aktivitet (jf. tilsvarende udtryk uden retningsadverbium som fx *tage på arbejde*, *gå i kirke* osv.), mens der i en sætning med retningsadverbium (*skulle op/ned/.. til lægen*) er tale om en konkret handling – en specifik talers konkrete bevægelse fra sit aktuelle opholdssted hen til en helt bestemt læge der har sin konsultation på en helt præcis adresse (jf. *tage hen/ned/ind/ ... på arbejdet*, *gå ind i kirken*) (jf. Pedersen 1997, Hovmark 2007:182-184).

En anden vigtig ting der sker når man bruger et retningsadverbium, er at taleren giver udtryk for hvordan han eller hun opfatter relationen til den person eller det sted der tales om. Nogle vil synes at relationen til den konkrete læge i eksemplet bedst kan beskrives med *op*, mens andre vil foretrække *ned* eller noget helt tredje (jf. også eksemplet med *ned*, *ud* eller *over til Vietnam* ovenfor). Man kan sige at talerens synspunkt og syn på det der tales om, bliver fremhævet når der bruges et retningsadverbium. Det ses tydeligt i en sætning som den følgende:

der lå 10-12 fiskerbåde ude i Assens havn

I denne sætning fortæller *ude* ikke noget om fiskerbådene og deres relation til havnen – både sejler ikke *ud* i en havn, de sejler *ind* i den. Brugen af *ude* må afspejle talerens opfattelse af sin egen relation til Assens havn. Man kan sige at taleren i denne sætning giver udtryk for

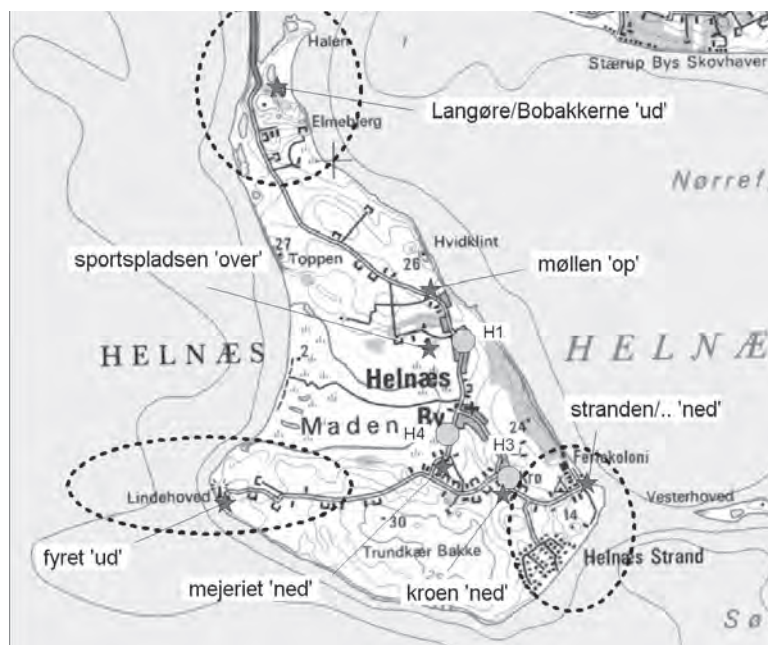
¹ Retningsadverbierne er dog en fast del af visse sproglige konstruktioner og forbindelser, og der er også sproglige konstruktioner hvor de kun vanskeligt eller sjældent udelades (jf. Hovmark 2007:181-184).

at han eller hun opfatter Assens som et *ud*-sted. Og man kan som sagt samtidig sige at brugen af *ude* trækker taleren og dennes synspunkt ind i sætningen og gør den nærværende i ytringen (jf. Harder et al. 1996:162f., Hovmark 2007:107-117). En udeladelse af *ude* vil fjerne forankringen til talerens synspunkt og gøre sætningen mere neutralt beskrivende: *der lå 10-12 fiskerbåde i Assens havn*.

Den generelle analyse af de sproglige konstruktioner henholdsvis med og uden retningsadverbium er en smule abstrakt, men to ting er vigtige at bide mærke i. Hvis man bruger et retningsadverbium gør det ytringen mere konkret, og man fremhæver samtidig relationen mellem talerens udgangspunkt eller synspunkt og de personer eller steder der tales om. Man kan mere populært sige at taleren melder sig aktivt på banen og peger på de konkrete personer eller steder der tales om, når der bruges et retningsadverbium. Men hvad betyder det egentlig i praksis? Hvordan, hvornår og hvor ofte bruger konkrete sprogbrugere bestemte retningsadverbier? Hvilke personer eller steder er det typisk der fremhæves eller peges på når vi bruger retningsadverbierne? Det var netop det jeg gerne ville undersøge i min afhandling. Jeg foretog derfor nogle interview med dialekttalende på Helnæs ud for den sydvestfynske kyst og registrerede deres brug (og ikke-brug) af retningsadverbier. Resultaterne gav ny viden om brugen af retningsadverbierne i dansk, men bekræftede også mere spredte iagttagelser der allerede fandtes i fx Ømålsordbogens samlinger. Som det vil fremgå af det følgende, bekræftes resultaterne også af de jyske kilder, der oven i købet kan bidrage med yderligere nuancer.

Helnæs

Hvis retningsadverbier er med til at fremhæve konkrete forhold og talerens personlige synsvinkel, vil man forvente at adverbierne ofte forekommer i forbindelse med personer og steder som sprogbrugeren har et konkret, personligt bekendtskab med. Det bekræftes i høj grad af undersøgelsen på Helnæs. På Kort 1 ses Helnæs ø. På kortet er angivet nogle lokaliteter som alle interviewpersonerne talte om, og hvilke retningsadverbier de brugte i omtalen af dem.

Kort 1: Brug af retningsadverbier på Helnæs.

Fælles for lokaliteterne er at alle interviewpersonerne havde (haft) konkrete erfaringer med dem. Typisk var der tale om steder hvor de havde (haft) jævnligt ærinde, fx på møllen, mejeriet, kroen eller sportspladsen. Når man skal forklare hvorfor forskellige sprogbrugere har vænnet sig til at bruge lige netop ét retningsadverbium, er det generelt en vigtig faktor at man har en jævnlig kontakt. Hvis man ofte kommer det samme sted, vil man også udveksle konkret information om at man skal hen til stedet eller har været der på et bestemt tidspunkt. Man vil også have tilbagelagt den konkrete fysiske rute derhen igen og igen. Begge dele er formodentlig stærkt medvirkende til at man på et tidspunkt lægger sig fast på hvordan man synes relationen til stedet er – og hvilket retningsadverbium man synes passer bedst (jf. Tversky 2003; Schank & Abelson 1977, Sternberg 1996:198-201, 331-333). Interviewpersonerne brugte også typisk retningsadverbier, og gerne ét bestemt, når de talte om deres familie og venner. Dette er også indlysende – her aflægges man jævnligt besøg, og kontakten er konkret og personlig.

Interviewpersonerne brugte ikke kun retningsadverbierne ved enkeltlokaliteter. De havde også kortlagt eller organiseret større områder af øen som steder af en bestemt type: Området omkring stranden var et *ned*-sted, og områderne omkring fyret samt Langøre mod nord var *ud*-steder. Men det er igen typisk at helnæsboerne havde en mere specifik, erfaringsrelateret grund til at skille de pågældende områder af øen ud og give dem en bestemt mærkat med et retningsadverbium. Områderne var karakteristiske og populært sagt ladet med betydning: Strandområdet var og er hjemsted for mange institutioner og aktiviteter: fiskeplads, feriekoloni, campingplads og sommerhusområde; det naturskønne og stærkt kuperede område omkring Langøre passerer alle på vejen til selve øen; og området omkring det høje fyr er øens forblæste yderpunkt.

Et mentalt kort

Det som undersøgelsen af helnæsboernes brug af retningsadverbier gav et indblik i, og som man kan se et udsnit af på Kort 1, er hvad man kunne kalde helnæsboernes *mentale kort* over deres omgivelser. De havde organiseret rummet og landskabet omkring sig, gjort det genkendeligt og fremhævet de steder som var mest karakteristiske, eller som spillede en stor rolle i dagligdagen, fx ved hjælp af sproglige udtryk som retningsadverbier eller stednavne. Vi danner alle sammen mentale kort over de omgivelser vi bevæger os rundt i, både de velkendte og de nye vi møder, hvis vi flytter til et andet sted, eller hvis vi er på rejse. Og vi bruger sproget til at organisere kortet. Undersøgelsen på Helnæs bekræfter at mentale kort ikke dannes som en mekanisk proces hvor alle dele af et landskab eller område (fx et byområde) kortlægges minutiøst og systematisk fra en ende af. De mentale kort fremhæver de elementer i landskabet som vi hæfter os ved, finder betydningsfulde og har brug for at forholde os til, og de dannes som en funktion af de handlinger vi foretager i landskabet (jf. fx Haynes 1981, Pick & Acredolo 1983, Bickel 1997).

Dialektarkiverne rummer en del optegnelser der kan give et glimt af mentale kort af den type som ses i materialet fra Helnæs. Det gælder også de jyske kilder som jeg har set lidt nærmere på. Bjerregaard fortæller at det i Ommersyssel fx hedder *ud til Randers* og *ned i Vendsyssel* (1934:35 og 36). Og Espegaard nævner at det i

Midtvedssyssel hedder *ud til Ålborg, op til Børglum, ned til Sæby og hen til Tværsted* (1958:96). Eksemplerne fra Skautrups bog er måske de mest interessante fordi man her får et samlet billede af brugen af retningsadverbier ved både nære og fjerne lokaliteter, dvs. at man har mulighed for at tegne et ganske dækkende mentalt kort med retningsadverbier, ligesom på Helnæs. På Kort 2 er det markeret hvilke retningsadverbier der bruges i Tvis ved lokalkendte steder uden for sognegrænsen (Skautrup 1927-79.II:87, 91-93). Hertil kommer brugen af retningsadverbier ved fjernere lokaliteter: *ovre i København, på Fyn, Sjælland, oppe i Vendsyssel* samt et væld af eksempler på brugen inden for Tvis sogn: *oppe ved landevejen, ved højene, i Møllen; nede ved Stationen, ved Storåen, i Kragbæk, Tvislund, Ure; ovre i Dalen, i Sønderhuset; henne i Stokvad, Solds, Nybo, Halgaard.*

Kort 2: Brug af retningsadverbier i Tvis ved lokalkendte steder uden for sognegrænsen (Skautrup 1927-79.II:87, 91-93).

Lokale fællesskaber og brug af retningsadverbier

Skautrups absolutte hovedmeddeler var hans egen mor. Det er imidlertid ikke ensbetydende med at det mentale kort der ses på Kort 2 kun gælder denne ene person. For det første gælder det også for Skautrup selv, men Skautrup konsulterede også andre meddelere på egnen (Skautrup 1927-79.I:7). Hvis man skal tro hvad Skautrup selv skriver, talte indbyggerne i Tvis sogn (i modsætning til Hodsager sogn) et nogenlunde homogent sprog i slutningen af 1920'erne, og under forudsætning af at Skautrups mors sprog(brug) var repræsentativt for sognets indbyggere, er det rimeligt at antage at Skautrups sprogbeskrivelse gengiver den ældre, "traditionelle" sprogbrug i Tvis sogn som helhed. Det er således sandsynligt at Kort 2, eller væsentlige dele af det, gengiver centrale elementer af et mentalt kort for en hel *gruppe* af danske sprogbrugere.

Vi venner os hver især som enkeltpersoner til at bruge bestemte retningsadverbier og lægger os fast på brugen af dem. Men vi indgår også i sociale fællesskaber, og det er derfor ikke så mærkeligt at hele grupper af sprogbrugere efterhånden kan blive enige om at bruge bestemte retningsadverbier der kan indgå i et fælles mentalt kort. Alle medlemmer af det samlede, danske sprogsamfund vil formodentlig være enige om at det hedder *op* til Norge og *ned* til Rom. Men kategoriseringen af rummet omkring os kan også foregå i mindre, lokale grupper af sprogbrugere, og her kan organiseringen af landskabet som nævnt være lidt anderledes (i Tvis sogn sagde man fx *nede i Thy*, ikke *oppe i Thy* som man med stor sandsynlighed ville sige i dag). Den slags lokale mentale kort får man jævnligt glimt af i det (ældre) dialektale materiale: på Helnæs og Sydfalster, i Vendsyssel og Ommersyssel, på Mors og i Tvis (jf. Hovmark 2007:133-141 og 145-147). Men lokale mentale kort over vigtige lokaliteter kan opstå til hver en tid hvor en gruppe af mennesker danner et stabilt fællesskab over et vist tidsrum, også nu til dags.²

² Forudsætningen for dannelsen af en fælles sproglig overenskomst (fx hvordan et mentalt kort skal se ud) er ikke nødvendigvis at man bor nøjagtig samme sted over flere generationer (som i et prototypisk traditionelt dialektsamfund), men først og fremmest at man indgår i et socialt og kommunikativt fællesskab. I øvrigt var de ældre dialektsamfund ikke altid så statiske endda (jf. Pedersen 2009:75-78). Skautrup nævner selv at Hodsager sogn er præget af stor indvandring (1927-79:7) og diskuterer dette forhold mere systematisk i en særskilt artikel (Skautrup 1921).

I det følgende belæg fra Ømålsordbogens samlinger fortæller en meddeler fra lokaliteten Bruserup i Væggerløse sogn på Sydfalster i 1979 fx om hvilke retningsadverbier der bruges til at markere relationen til bestemte lokaliteter i det nære lokalmiljø (jf. Kort 3).

*Min svigersøn, sjællænder, har tit undret sig over at vi siger **nede på Nordfalster**, det er mod nord og det er opad, siger han. [...] For at tage det gamle Væggerløse Sogn sagde vi **ovre på Hasselø, oppe i Væggerløse**, [...] **ovre på Bøtø, oppe i Højjet, nede i Marrebæk, oppe i Radbjerg** [...] **ovre i Idestrup, ude i Fiskebæk, ude i Nykøbing**. (Hovmark 2007:123)*

Kort 3: Relationer til bestemte lokaliteter, markeret med retningsadverbier, set fra Bruserup på Sydfalster (Ømålsordbogens samlinger).

Som det fremgår af følgende eksempel fra Langeland, har den fælles overenskomst om hvordan landskabet skulle organiseres ved hjælp af sproget undertiden været så fasttømret at det har kunnet danne basis for noget der ligner en norm. Man har kunnet identificere de fremmede eller udefrakommende ud fra deres brug af retningsadverbier og lignende udtryk:

Jamen vi kan med det samme høre når itte der er nogen der er stedkendt, når de der tilfældige fiskere der kommer oppe fra landet, de siger vesterude – det er over vester og sydvestude og over på dybet og oppe ved Rattet og nede i bugten – sådan er det. Og de der betegnelser dem kender de fremmede itte. (Hovmark 2007:121)

Det vil sige at disse sproglige udtryk også har haft potentialet til at blive associeret med gruppens egen identitet og de fremmedes position som udenforstående.

Det nære og det fremmede

Forskellen mellem det nære og det fremmede spiller en stor rolle i materialet fra Helnæs, og det forhold går igen i de jyske eksempler. Lad mig se på nogle flere eksempler på brug af retningsadverbier på Helnæs. For interviewpersonerne på Helnæs omfatter det nære ikke kun selve Helnæs (jf. Kort 1). De havde også en fælles, lokal opfattelse af hvilke retningsadverbier der skulle bruges ved forskellige steder i den umiddelbare nærhed af Helnæs. Det hed fx *op til Ebberup* og *hen til Hårby*. At der var tale om en lokal overenskomst på Helnæs, fremgår af en optegnelse fra Ungersbjerg hvor det oplyses at det her hedder *hen til Ebberup* og *over til Hårby* (jf. Kort 4). Af materialet fra Helnæs fremgår det også at man siger *ud til Assens/Odense*.

Kort 4: Brug af retningsadverbier for Ebberup og Hårby, set fra henholdsvis Helnæs og Ungersbjerg.

De omtalte steder ligger altså lidt længere væk, men stederne er ikke egentlig fremmede. Man kommer der måske ikke så tit, men på den anden side har alle i lokalsamfundet trods alt så meget at gøre med stederne at der kan udvikles en fælles lokal overenskomst om hvilket retningsadverbium der passende kan bruges. Derved adskiller de sig fra omtale af steder som Norge eller Rom. Her vil alle på Helnæs formodentlig også bruge det samme retningsadverbium, men der vil ikke være tale om en lokal overenskomst, for man vil sikkert sige det samme i både Tvis, Midtvejsdal – eller København, dvs. i hele det danske sprogsamfund. Materialet fra Helnæs viser at grader af nærhed spiller en stor rolle for interviewpersonerne. De opererer med en række ”cirkler” eller sfærer: inderst inde den enkelte person eller families hjem, og yderst fremmede rejsemål som fx Polen eller Norge.

Lad mig se lidt nærmere på de jyske eksempler. I sin artikel om omersyssel kredser Bjerregaard om nogle af de samme ting. Helt konkret skelner han mellem to sfærer: *hjemmebrug* og *hjemstavnsbrug*. Denne opdeling passer på nogle punkter på materialet fra Helnæs, men opdelingen kan nuanceres. Hjemstavnsbrug beskrives som ”den brug, der gøres, når ommerboen hjemmefra ser ud mod andre byer og andre egne”. Det svarer altså til typen *ud til Assens* eller *nede i Thy*. Hjemmebrug beskrives heroverfor som ”den brug, der gøres hjemme, d. v. s. i hus, gård og by” (Bjerregaard 1934:34). Bjerregaard sigter her til den lokale brug inden for en bymæssig bebyggelse e.l. – på Helnæs fx *ned til Stranden*, *over på sportspladsen* osv. – men også til omtale af bevægelse (og position) i huset og gården. Materialet fra Helnæs tyder imidlertid på at der måske bør skelnes mellem de to undergrupper af den såkaldte hjemmebrug, nemlig mellem bevægelse inden for en bymæssig bebyggelse og bevægelse inden for hus og gård. Jeg vil først se nærmere på den sidstnævnte undergruppe.

Ved bevægelser inden for huset og gården sigtes til 1) bevægelsen mellem rum i en bygning (og ind eller ud af bygninger) eller 2) bevægelsen indbyrdes mellem bygninger. I Omersyssel hedder det fx *ind i stuen* når man kommer fra forstuen (dvs. entréen), og derfra *ind i sovekammeret*. Går man ad bagvejen kommer man først *ind i bryggerset*, derfra *ind i køkkenet* og til sidst *ind i sovekammeret*.

Brugen af *ind* afspejler ikke kun en bevægelse fra noget større og åbent til noget mindre, men også en bevægelse mod noget mere centralt. Der gør sig altså et centralitetsprincip gældende: De enkelte rum og deres funktion indgår i et hierarki hvor indgang og bryggers er det yderste og sovekammeret er det inderste og – fristes man til at sige – helligste. Dette princip er velkendt også i dag når vi bevæger os rundt imellem rummene i en bolig. Bjerregaards eksempler afslører imidlertid også et andet, for os mere ukendt princip. Det hedder nemlig *op i storstuen*, uanset hvor i huset man befinder sig, og tilsvarende *ned i forstuen* når man står i storstuen. Her synes der altså at være et andet princip på spil hvad angår huset og dets indre struktur eller logik. Det er ikke helt klart hvad *op-ned* refererer til i den nævnte brug, men som Bjerregaard selv nævner (1934:35), er der ikke nogen niveauforskel til stede, og derfor afspejler brugen måske en opfattelse af netop storstuen som et rum der ligger øverst i en eller anden form for hierarki, et rum for sig der er knyttet til højtider eller andre særlige begivenheder. Dette bekræftes af et par kommentarer hos Skyum (1951-54.II:154) der forklarer forbindelsen *at sidde øverst ved bordet* med at personen ”havde den fineste plads”, og tilsvarende at den der sad *øverst i skolen*, ”var den dygtigste”.³

Centralitetsprincippet genfindes ved bevægelse mellem gårdens bygninger – det hedder *ind i stuehuset* fra både gårdsplads og længer, og *ind i stalden* (dvs. hestestalden) fra gårdspladsen. Endnu et princip kommer imidlertid i spil i brugen af *over*, fx *over i stalden* eller *over i nøsset* (dvs. kostalden) når man kommer fra stuehuset. Sprogbrugerne hos Bjerregaard må forestille sig at der ligger forskellige akser eller tværlinjer i gårdrummet, akser som man overskrider når man bevæger sig mellem gårdrummets bygninger. Også dette princip er velkendt i dag – vi siger også *over gården*.

Det som er fælles for de nævnte bevægelser er imidlertid at man bevæger sig rundt internt inden for en enhed (huset, gården), og at brugen af retningsadverbier sker i overensstemmelse med et princip for hvordan de enkelte dele i en sådan enhed kan underopdeles. Og det dominerende princip er forestillingen om at bevæge sig fra noget

³ Skyum giver også andre eksempler på brug af retningsadverbier indendørs, men det fremgår desværre ikke altid hvad der er eller må være udgangspunktet ved de enkelte udtryk. Det er derfor svært at sige noget sikkert om ellers interessante forbindelser som *frem i stuen* og *hen i køkkenet*; mht. brugen af *frem*, jf. nedenfor.

ydre (eller mere åbent) til noget indre (eller mere centralt). Princippet genfindes i udtrykkene *ud på gaden* og *ud i marken* set fra gården – samt *ind i gården*, der også nævnes hos Bjerregaard. Her står man dog muligvis over for et grænsetilfælde. På et tidspunkt er der nemlig ikke længere tale om en intern organisering af hjemmets enhed, men derimod om at *hjemmet* som enhed bliver et samlet, centralt udgangspunkt, og at man herfra forholder sig til andre, omkringliggende enheder. Når man går ud på gaden, bevæger man sig på den ene side fra en mindre, lukket enhed (hus eller gård) – og ud, ligesom når man bevæger sig fra huset og ud på gårdspladsen. På den anden side forlader man også hjemmets grænse og bevæger sig ud på et sted hvor andre mennesker færdes, og som ikke er en del af ens hjemlige domæne. Man kan tale om et *ud-hjem*-princip: Det centrale bliver mere specifikt et hjemsted, hvorfra man forholder sig til mennesker, steder og begivenheder udenfor (jf. Levinson 1983:84, Talmy 2000.I:195f., Hovmark 2007:92-117). Det er netop denne brug af retningsadverbierne som er kortlagt i detaljer i materialet fra Helnæs.

Det er *ud-hjem*-princippet der gør sig gældende i den anden undergruppe af den såkaldte hjemmebrug hos Bjerregaard, nemlig ved bevægelse rundt i en by eller en anden fælles bebyggelse der er sammensat af flere separate hjemsteder, dvs. hvis man fx taler om at man skal til købmanden eller skal hen at besøge en bekendt. I materialet fra Helnæs kan man se to karakteristiske træk ved brugen af retningsadverbierne i disse tilfælde. For det første er retningsadverbiernes brug og betydning den samme som ved Bjerregaards hjemstavnsbrug, altså når der er tale om andre byer eller egne: Alle syv adverbier, *op*, *ned*, *ud*, *ind*, *hen*, *over* og *om*, kommer i spil, *op/ned* refererer næsten altid til en konkret niveauforskel, og *ud/ind* refererer næsten aldrig snævert til bevægelse ud og ind af en lukket enhed, men snarere til noget perifert (Helnæs: *ud til fyret*) eller centralt (Helnæs: *ind til København*, på Helnæs). For det andet bruger de enkelte medlemmer af lokalsamfundet ikke nødvendigvis det samme retningsadverbium. Sådan må det nødvendigvis være når der tales om steder inden for den bymæssige bebyggelse, for her har alle hjemsteder jo ikke nødvendigvis samme udgangspunkt eller synspunkt – helt konkret. Forholdet fremgår tydeligt af materialet fra Helnæs. Her blev der fx ikke brugt samme retningsadverbium ved omtale af skolen – og købmanden (jf. Kort 5).

Kort 5: Brug af retningadverbium ved brugsen/købmanden på Helnæs.

Der kan udmærket opstå en fælles overenskomst om at opfatte og beskrive forholdet til en lokalitet inden for den fælles bebyggelse på én bestemt måde (på Helnæs fx *ned til kroen* eller *op til møllen*). Men en fælles overenskomst bliver så meget desto lettere at skabe i det øjeblik der er tale om en lokalitet der ligger uden for det snævre lokalområde – Bjerregaards hjemstavnsbrug (Helnæs: *ud til Odense*; Tvis: *ned til Thy*; osv.). Dette er indlysende, for her har alle hjemsteder jo ikke længere forskelligt, men samme udgangspunkt eller synspunkt – helt konkret. Og når alle medlemmer af det sproglige fællesskab kan være enige om brugen af retningsadverbier når der tales om den interne organisering af hjemmet (hus og gård), kan det forklares med at de enkelte personer eller familier bor i hjem der ligner hinanden, og at de deler samme opfattelse af efter hvilke principper hjem (hus og gård) passende kan organiseres.

Den sproglige kodning

Betydningen og brugen af retningsadverbierne skifter altså, afhængigt af om man taler om bevægelse og placering inden for hus og gård, inden for den lokale bebyggelse eller i et omkringliggende geografisk

område. Det fremgår både af materialet fra Helnæs og i de jyske kilder. Men skiftet i betydning kan kun aflæses ved at se på hvilke steder de enkelte retningsadverbier bruges sammen med og i hvilken kontekst. På den måde er det muligt at udskille en særlig brug af retningsadverbier når der fx er tale om rum i en bygning (*ind i sovekammeret* osv.), og når der er tale om andre byer eller egne (*nede i Thy* osv.). I sin artikel om vendsysselsk beskriver Espegård imidlertid et usædvanligt system, der ikke ses på Helnæs eller i de øvrige jyske kilder. I vendsysselsk har man nemlig lagt sig fast på at bruge helt bestemte, særskilte former af adverbier (ofte kombinationer af verdenshjørner og retningadverbier eller præpositioner, fx *sønden ud* eller *østen til*) afhængigt af hvilket rumligt domæne der er tale om, dvs. om man fx taler om et sted i umiddelbar nærhed af det centrale udgangspunkt, nemlig huset eller gården, eller om et sted længere væk. Der er altså tale om en mere direkte sproglig kodning af de rumlige domæner eller cirkler omkring huset eller gården.

Ud fra sine data mener Espegård at kunne påvise at man i Midtvenssyssel arbejder med tre cirkler eller kredse, som han kalder det (Espegård 1958:93f.) – kredse der hver især afspejler sig i brugen af særskilte adverbier. Den første kreds gælder bevægelse til eller ophold på et sted i umiddelbar nærhed af gården. Her siger man at man bevæger sig *østen/sønden/vesten/norden ud* (eller *til*), og at man opholder sig *østen/sønden/vesten/norden til*. Den anden kreds gælder bevægelse til eller ophold på et sted ”lidt længere bort”, dvs. typisk på ejendommens markarealer o.l. Her siger man blot *øster/sønder/vester/nord* eller evt. *østerefter* eller *østerpå* osv. Hertil kan føjes det konkrete sted: *øster(-efter/-på) i marken*, *nord(-efter/-på) i heden*. Den tredje kreds gælder bevægelse til eller ophold på et sted der ligger langt borte. Espegård tilføjer ”uden for synsvidde”, men mere afgørende er det nok at der er tale om steder uden for hjemstedets domæne, jf. eksemplerne fra Helnæs og Ommersyssel ovenfor. Espegård tilføjer da også at der ofte er tale om steder ”meget langt borte, uden for det man kender til, ude i det fremmede”. I kreds 3 siger man *østerned(e)*, *sønderud(e)*, *vesterop(pe)* og *nordhen(ne)*.

Retningsadverbierne spiller altså en lidt forskellig rolle i de tre kredse. I den første kreds bruges det samme adverbium ved alle

fire verdenshjørner (*ud* eller *til*) – og adverbets primære funktion er at understrege bevægelsen fra huset eller gården og hen til et sted i den umiddelbare nærhed. I den anden kreds er den adverbelle tilføjelse ikke obligatorisk – her synes fokus at være på kombinationen af verdenshjørne (*øster*) og sted (*i marken*). Og i den tredje kreds bruges forskellige retningsadverbier, ét bestemt ved hvert verdenshjørne: *-ned(e)*, *-ud(e)*, *-op(pe)* og *-hen(ne)*.

Verdenshjørner udgør altså det centrale element i adverbierne i vendsysselsk. Det indebærer en væsentlig forskel i forhold til en lokalisering ved hjælp af retningsadverbier. Som nævnt ovenfor er brugen af retningsadverbierne snævert knyttet til etableringen af en relation mellem udgangspunktet og det sted der tales om. Brugen af retningsadverbium vil derfor ofte skifte afhængigt af hvad der er udgangspunktet, noget som også Skautrup bemærker (*nede i Skolen*, fra møllen, *omme i Skolen*, fra Stokvad; 1927-79. II.92). Det kan både hedde *ind i bryggerset* og *ud i bryggerset* – i det første tilfælde er udgangspunktet et sted uden for huset, i det andet tilfælde er udgangspunktet et rum inde i huset. Man kan derfor også udlede mange oplysninger om udgangspunktet når der er brugt et retningsadverbium. Det forholder sig lidt anderledes med verdenshjørnerne. Verdenshjørnerne ændrer ikke position, og man kan så at sige bruge dem som et slagt absolut orienteringspunkt som man kan lokalisere et sted i forhold til (*øster i marken* – marken ligger i retning af det sted hvor solen – altid – står op).⁴ Man kan sågar helt udelade at nævne det konkrete sted (fx marken) og nøjes med at sige at man bevæger sig mod eller befinder sig mod øst (*østen-ud/-til* eller *øster*). Til gengæld får man færre oplysninger om udgangspunktet ved brug af verdenshjørnerne. Når man siger *øster i marken*, får man kun at vide at gården ligger et sted vest for den pågældende mark.

I kreds 1 og 2 spiller retningsadverbierne altså en meget lille rolle. I den her artikel vil jeg derfor fokusere på kreds 3.

⁴ Som Skautrup siger: "Lokalitetsforhold kan være ret vanskelige at udtrykke, men er man blot 'ret vendt', dvs. ved hvor nør og øst er, så er det ingen sag. Og i naturen, på det åbne, udstrakte, flade land er det let – der har man altid solen" (1927-79.I:115). Denne form for rumlig orientering kaldes netop "absolut", jf. Levinson 2003; se også nogle dialektseksempler i Hovmark 2005.

Retningsadverbier og verdenshjørner

Det er interessant at se at man i Midtvevdsyssel har lagt sig fast på netop ét og kun ét retningsadverbium ved de fire verdenshjørner: Med baggrund i brugen af retningsadverbier i øvrigt kunne det forklares med at det har givet mening for folk i Midtvevdsyssel at opfatte alt hvad der ligger langt væk mod øst som liggende *nede*, alt mod syd som liggende *ude*, osv. Som vist ovenfor er det ikke ualmindeligt at større geografiske områder kan associeres til ét og samme retningsadverbium. Det ses i materialet fra Helnæs (området ved fyret, stranden og Langøre, jf. Kort 1), og hos Skautrup bruges *ned* fx også om både Lemvig, Thy og Mors (jf. Kort 2).

På den anden side ligger der en mulig konflikt gemt i at kombinere verdenshjørner og retningsadverbier. Det kan materialet fra Helnæs bruges til at vise. På Helnæs ø var der to *ud*-steder (jf. Kort 1), men de ligger i hvert deres verdenshjørne, det ene mod nord og det andet mod vest. Hvis man overførte systemet fra Midtvevdsyssel til Helnæs, ville man enten skulle acceptere to former med *ud*: *nordud* og *vesterud*, eller vælge mellem en af de to. Sprogbrugerne kunne også tænkes at komme i en situation hvor de synes at et sted mod øst i udpræget grad var et *ud*-sted og ikke et *ned*-sted, som er det der er valgt på forhånd i systemet i Midtvevdsyssel. Man ville kunne forestille sig sætninger af følgende type: *hun gik vesterop, ned til vandet*. Som Espgaard fremlægger materialet fra Midtvevdsyssel, tyder det under alle omstændigheder på at retningsadverbiernes rumlige betydning eller vægt her er svagere end verdenshjørnernes og måske er skubbet helt i baggrunden. Espgaard nævner oven i købet at kombinationerne *østernede* og *vesteroppe* er så ”fasttømrede at man kan sige *vesteroppe i mosen* og *østernede i bakkerne*” (1958:96).

Espgaard bemærker imidlertid også at der netop er en vis variation i det nordlige Jylland med hensyn til adverbierne i kreds 3 (hvorimod han ikke har registreret nogen variation i kreds 1 og 2) (1958:94). Han har derfor foretaget en undersøgelse af hvad der siges når man taler om lokaliteter langt borte 75 steder i Jylland (nord for Kongeåen og med tyngdepunkt i Øster Han Herred, Vendsyssel, Læsø og Himmerland; 1958:95-98). Den variation der registreres, består ikke overraskende i at der bruges lidt forskellige retningsadverbier. Nok er fx *østernede* langt det mest almindelige, men der gives også enkelte

eksempler på *østerude* og *østerhenne*. Foruden *sønderude* findes fx også *sønderhenne*, *sønderinde* og en udbredt brug af *sønderovre* i Øster Han Herred (1958:95).

Generelt bekræfter Espeegaards data fra de 75 steder i Jylland resultaterne fra Helnæs (og fra de øvrige jyske kilder), nemlig at brug af retningsadverbium indebærer kraftige overvejelser over forholdet mellem det konkrete udgangspunkt og det konkrete sted der tales om. Det er så at sige indbygget som ramme i retningsadverbiernes betydning. Sprogbrugerne har typisk en tendens til at lægge sig fast på et bestemt retningsadverbium, men på den anden side vil man nødig bruge retningsadverbierne i udtalt modstrid med de konkrete forhold. Og brugen er åben for variation, dvs. forskellige måder at opfatte tingene på, og forskellige overenskomster om hvad der er det mest fremtrædende træk i en given sammenhæng. Det er sandsynligvis det der afspejler sig i den variation der kommer til udtryk i Espeegaards data. Espegaard nævner fx at man på Læsø ikke kun kombinerer *ude* med *sønder*, men også med både *øster* og *vester*. Det kan skyldes havets fremtrædende rolle på Læsø. Havet er et *ud*-sted og konstant nærværende på øen, både fysisk og som det altdominerende livsgrundlag for sprogbrugerne. På den anden side tyder Espeegaards undersøgelser på at brugen af verdenshjørnerne er meget fremtrædende i det nordlige Jylland. Også Skautrup bemærker at verdenshjørner er vidt udbredt blandt vestjyder (1927-79.I:115). Den hyppige og indarbejdede brug af verdenshjørnerne kan muligvis give en forklaring på at retningsadverbiernes betydning og konkrete reference kan glide i baggrunden når man skal placere personer og lokaliteter i landskabet. Det er dog ikke sådan at brugen af verdenshjørner er obligatorisk, eller at retningsadverbierne ikke bruges i Vendsyssel. Som sagt taler man i Midtvenssyssel også om at man skal *ud til Ålborg* (dvs. sydpå) eller *op til Børglum* (dvs. vestpå) – uden brug af verdenshjørner (1958:96).

De ”afvigende” dialekter

Dialekter forekommer ofte særligt interessante fordi de afviger fra det normale. Det virker påfaldende, måske ligefrem sjovt, når Skautrup siger *nede i Thy*, eller når helnæsboerne siger *ud til Odense*. Når udtrykkene for en nutidig dansk sprogbruger virker ”afvigende”, skyldes det dog i lige så høj grad at man ikke er opmærksom på at det

man selv siger, det ”normale”, blot er det man er vant til at sige og derfor ikke synes er særlig mærkeligt eller påfaldende. En detaljeret analyse af dansk sprog i forskellige varianter, fx brugen af retningsadverbier i forskellige, især ældre dialekter, kan være en meget frugtbar øvelse fordi det giver mulighed for at finde ud af hvori variationen egentlig består. Hvis man nøje kortlægger de forskellige varianter, bliver man også opmærksom på de ting i sproget der er fælles, og som fungerer som et mere generelt princip. Materialet fra Helnæs gav bl.a. mulighed for at indkredse nogle af de grundprincipper der gælder for brugen af retningsadverbier i både ældre og yngre sprog, dialekter og rigsmål. Samtidig viste undersøgelsen at principperne kan bringes i spil på en lidt forskellig måde afhængigt af hvilke sprogbrugere der er tale om, hvilken konkret sociokulturel kontekst de bevæger sig rundt inden for, og hvilken fælles overenskomst de når frem til og evt. giver videre til senere generationer. Det bekræftes af de jyske eksempler som er taget op i denne artikel.

Det princip der gøres brug af når der siges *nede i Thy*, er velkendt – der gives udtryk for en niveauforskel, som når vi siger *nede i kælderen*; men princippet anvendes i en uvant kontekst, nemlig ved omtale af en geografisk lokalitet der ligger forholdsvis langt væk, og her er vi i dag vant til at bruge *op/ned* i betydningen ’nord’/’syd’. Brugen af *op/ned* i betydningen højere-/lavereliggende, også ved geografiske lokaliteter som byer o.l., er meget almindelig i dialekterne, også i de jyske kilder. Skautrup nævner fx at *op*, *ned* og *hen* ”anvendes, hvor terrænet er henh. stigende, faldende og nogenlunde jævnt” (1927-79. II:92). Tilsvarende bemærkninger findes hos Bjerregaard (1934:35f.) og Espegaard (1958:97f.). Det er oven i købet ikke ualmindeligt at *op/ned* eksplicit kan kombineres med verdenshjørner, tydeligvis uden at det forekommer påfaldende for sprogbrugere. Fra Langeland har man fx et belæg der lyder: *vinden kommer nede nordfra* (Ømålsordbogens seddelsamling).

Det ligger ganske vist ikke helt klart hvornår brugen af *op/ned* i betydningen ’nord’/’syd’ er blevet almindelig udbredt i dansk (rigsmål og/eller dialekter): Espegaard giver nogle enkelte eksempler (1958:97); og nogle af Skyums eksempler kunne tyde på den samme brug, men de søges ikke tolket, og det er derfor ikke muligt at sige noget sikkert om deres præcise betydning (Skyum 1951-54.II:153f.). Men det noget

yngre materiale fra Helnæs, hvor man både får indblik i en ældre traditionel dialekt og en yngre rigsmålspåvirket sprogbrug, bekræfter at *op/ned* brugt i betydningen 'nord'/'syd' ikke hører til den lokale sfære (i Ordbog over det danske Sprog, II. *ned* 4 og *op* 4, bemærkes det tilsvarende at betydningen hører til rigsmålet). Dette har utvivlsomt noget at gøre med den måde som bevægelser er foregået på, og den måde man har tilegnet sig viden om landskabet og omgivelserne på, ikke kun i dialekterne, men muligvis i ældre tid generelt. I dag spiller kort, dvs. en form for abstrakt fugleperspektiv, en meget stor rolle for vores organisering af landskabet. I ældre tid spillede de fysiske bevægelser i jordhøjde rundt i landskabet en langt større rolle. Dette forhold gør sig i øvrigt også gældende for brugen af verdenshjørnerne, som har været koblet til de konkrete vilkår som sol, vind og strømforhold dagligt har stillet sprogbrugerne over for. Brugen af verdenshjørnerne i både ældre og yngre dansk er dog stadig forholdsvis uudforsket, og brugen af et mere abstrakt værktøj som et kompas bør tages i betragtning, fx i forbindelse med fiskeres sprogbrug (jf. Espegaards eksempler fra Læsø, 1958:97).

Andre eksempler på "afvigende" dialektal brug af retningsadverbierne kan nævnes. Espegaard nævner fx hvordan *frem* er blevet brugt ved bevægelse inden for huset, nærmere bestemt *frem i køkkenet*, *bryggerset* eller *stalden* (1958:99; jf. tilsvarende Skautrup 1927-79.I:49). Denne brug er velbeskrevet i både jysk og ømålene, og kendes også i navneordet *fremmers* ('forstue'). Brugen af *frem* i disse forbindelser tilhører formodentlig et ældre lag i dialekterne (jf. Skautrup, Espegaard), men igen er princippet ikke fremmed for en moderne sprogbruger. Brugen af *frem* viser at man har forestillet sig huset (og rummene i det) som en beholder, og at man har givet denne beholder en slags forside. Som man kan se, har denne forestilling en del til fælles med brugen af *ud/ind*, for det der ligger længere tilbage, har også associationer til noget indre eller mere privat. At bruge *frem* om den forreste del af noget er velkendt – det ses fx i udtryk som *frem i bussen*. Men brugen har haft større udbredelse i dialekterne, hvor den også dukker op i en række sammensætninger, fx *fremhjul* 'forhjul' (Jysk Ordbog) eller *fremknæ* 'knæ på forben' (Ømålsordbogen; jf. Hovmark 2007:162).

I materialet fra Helnæs dukker en anden dialektal mærkværdighed op som endda stadig kan høres, især i det fynske dialektområde, og som vækker jævnlig undren. Det er brugen af *ud* ved store byer som *Odense: ud til Assens* og *ude i Odense*. Formodentlig bruges *ud* her i modsætning til *hjem*, dvs. at man opfatter de store byer som steder hvor man ganske vist kommer jævnligt, men hvor man ikke føler sig hjemme. Centrum er det lokale fællesskab. Brugen af *ud* i denne betydning er velkendt – vi tager også *ud* til fremmede lande og kommer *hjem* igen. Men vi tager normalt ikke *ud* til større byer i rigsmål – større byer opfattes som mere centrale, og derfor siger man som regel *ind* (til Odense, Assens osv.). Brugen af *ud* i forbindelser af den her type kræver dog et par kommentarer. For det første støder man også på brugen af *ind* ved større byer i dialekterne – fx hedder det på hele Sjælland *ind til København*. For det andet kunne man overveje om *ud* refererer til en bevægelse mod vand og hav (jf. *ud til stranden*, *ud på havet*, osv.) – fx ligger de fleste større byer på Fyn ved vandet. Det er imidlertid langt fra tilfældet for alle de belæg der findes i dialektarkiverne, og fx passer det ikke særlig godt på brugen af *ud til Assens* på Helnæs. For det tredje må man overveje i hvor høj grad brugen af *ud* stadig er produktiv, dvs. om sprogbrugere på Fyn kan finde på at bruge *ud* om andre byer end de fynske, eller om der er tale om stivnede faste forbindelser.

Afslutning

Jeg har i denne artikel set nærmere på nogle jyske kilder der belyser brugen af retningsadverbier i ældre danske dialekter og sammenlignet dem med tilsvarende beskrivelser af brugen i ømålene og i dansk generelt (Pedersen 1997, 2001, Hovmark 2007). De jyske kilder bekræfter som helhed de konklusioner jeg selv er nået frem til ud fra det dialektale materiale fra Øerne, men de bidrager også med nye træk, der lægger op til yderligere undersøgelser. Det gælder fx brugen af verdenshjørnerne, enten alene eller i kombination med retningsadverbier. Og det gælder også brugen af retningsadverbier ved bevægelse inden for et hus. I begge tilfælde vil det være oplagt at grave dybere i det dialektale materiale – og sammenligne med moderne dansk.

Alle eksemplerne i denne artikel – både jyske og fra ømålene – afspejler en organisering af verden i et hjemligt centrum omgivet af en række cirkler, nære og mere fjerne. Man forholder sig til lokaliteter, personer, institutioner osv. fra et centralt, hjemligt udgangspunkt. Fælles er også at det hjemlige centrum ikke er begrænset til at være et individs centrum, men kan være et fælles centrum for en gruppe af sprogbrugere. Hvis man skal prøve at forstå brugen af retningsadverbier i en større social og psykologisk sammenhæng, er dette et interessant træk.

Menneskers identitet skabes i høj grad ved dannelsen af en fællesskabsfølelse med andre mennesker (jf. Smith & Mackie 2007:187ff.). Man ser ikke kun sig selv som individ, men også som del af en eller flere sociale grupper. Et vigtigt element i en sådan proces er en skelnen mellem *os* og *de andre*. Retningsadverbierne bruges ofte i en kontekst hvor man tager udgangspunkt i det nære (og kendte og hjemlige, dvs. *os*) og forholder sig til det fjerne (og ukendte og fremmede, dvs. *dem*), og man kunne hævde at de indgår i en sådan social-psykologisk gruppedynamik der fører til dannelsen af fx en lokal identitet.

Litteratur

- Bickel, Balthasar (1997): Spatial operations in deixis, cognition and culture: where to orient oneself in Belhare. – i: Jan Nuyts & Eric Pederson (eds.): *Language and conceptualization*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 46-73.
- Bjerregaard, Niels P. (1934): Nogle stedsadverbiers brug i Ommersysselsk. – i: *Studier tilegnede Verner Dahlerup*. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus. s. 34-36.
- Espegaard, Arne (1958): Nogle nordjydske retningsbetegnelser, indendørs og udendørs. – i: *Sprog og Kultur*. 20. s. 93-102.
- Harder, Peter, Lars Heltoft & Ole Nedergaard Thomsen (1996): Danish directional adverbs. Content syntax and complex predicates: A case for host and co-predicates. – i: Elisabeth Engberg-Pedersen et al. (eds.): *Content, Expression and Structure. Studies in Danish functional grammar*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. s. 159-198.
- Haynes, Robin M. (1981): *Geographical Images and Mental Maps*. Basingstoke & London: Macmillan.
- Hovmark, Henrik (2005): Sproglig kodning af rumlig orientering – eksempler på brug af verdenshjørner i danske dialekter. – i: Peter Widell & Mette Kunøe (udg.): *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet, Institut for Nordisk Sprog og Litteratur. s. 209-218

- Hovmark, Henrik (2007): *Danske retningsadverbier og rumlig orientering* (ph.d.-afhandling). København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
- Levinson, Stephen C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen C. (2003): *Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedersen, Inge Lise (2009): Dialektbegrebets opkomst og nationalromantikken. – i: Asgerd Gudiksen mfl. (red.): *Dialektforskning i 100 år*. København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut. s. 65-82.
- Pedersen, Karen Margrethe (1997): Verbet *gå* – i forbindelser som *gå i skole*, *gå til doktor*, *gå på mosen*. – i: Peter Widell & Mette Kunøe (red.): *6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet, Institut for Nordisk Sprog og Litteratur. s. 226-236.
- Pedersen, Karen Margrethe 2001: Op sønderefter og ned nordpå. Retningsangivelser til søs. – i: *Mål & Måle*. 2001:1. s. 10-14.
- Pick, Herbert L. & Linda P. Acredolo (eds.) (1983): *Spatial Orientation. Theory, Research, and Application*. New York & London: Plenum Press.
- Schank, Roger & Robert Abelson (1977): *Scripts, Plans, Goals and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Skautrup, Peter (1921): Om Folke- og Sprogblanding i et vestjysk Sogn. – i: *Danske Studier*. 21. s. 97-111.
- Skautrup, Peter (1927-79): *Et hardsysselsmål I-II*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Skyum, A.C. (1951-54): *Morsingmålets Ordforråd I-II*. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Smith, Eliot R. & Diane M. Mackie (2007): *Social Psychology* (3rd edition). Hove & New York: Psychology Press.
- Sternberg, Robert J. (1996): *Cognitive Psychology*. Fort Worth, Texas m.fl.: Harcourt Brace College Publishers.
- Talmy, Leonard (2000): *Toward a Cognitive Semantics I-II*. Cambridge, Massachusetts & London: MIT Press.
- Tversky, Barbara (2003): Places: Points, Planes, Paths, and Portions. – i: Emile van der Zee & Jon Slack (eds.): *Representing Direction in Language and Space*. Oxford: Oxford University Press. s. 132-143.